

Branko Matić (Osijek)

UDK 336.74(497.5)(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 6. 10. 2015.

PRILOG POVIJESTI STVARANJA RECENTNOGA HRVATSKOGA KOVINSKOG NOVCA

Uspostava hrvatskog monetarnoga suvereniteta te okolnosti koje su vezane za emisiju hrvatskoga recentnog novca u literaturi su obrađeni u nizu članaka i knjiga. Hrvatski recentni novac prikazan je i na više izložbi. Znatno je manje radova koji su obradili i idejna rješenja (skice) za taj novac te modele za njega.

Autor u članku obrađuje neobjavljene skice za recentni hrvatski optjecajni kovinski novac autora profesora Damira Mataušića.¹ Tako se javnosti prikazuje i ta materija kao dokument hrvatske novčane povijesti.

Ključne riječi: monetarni suverenitet, kuna, lipa, skice za novac.

1. Uvod

Novac je jedno od bitnih i neizostavnih obilježja suvereniteta svake države. S obzirom na višedimenzionalnost novca (ekonomska, pravna, društvena i kulturna dimenzija), stvaranje novčanoga sustava iznimno je zahtjevna aktivnost i ima dalekosežne posljedice za državu emitenta i korisnike toga novca.

Te aktivnosti imaju osobitu važnost ako se odvijaju u dramatičnim ratnim okolnostima i kad je istovremeno okupiran dio državnoga teritorija.

2. Hrvatski monetarni suverenitet

Monetarna suverenost vezana je za aktivnosti države glede zakonskog uređenja novčanih sustava kao „skupa pravnih propisa kojim se ustanovljava novčana jedinica, određuje njena vrijednost i način održavanja njene vrijednosti, propisuje oblik novčanih znakova kao sredstva plaćanja, postavljaju organi koji će voditi monetarnu politiku i utvrđuju njihova ovlaštenja“ (Meichsner, 1981:4). Država je u tim aktivnostima suverena i „ne snosi nikakvu odgovornost za posljedice koje bi iz vršenja tih njezinih suverenih prava zadesile stranu državu ili strane državljane, osobito ako to ne sadrži neku diskriminaciju ili povredu pravila međunarodnog prava“ (Meichsner, 1981:4).

„Monetarna suverenost obuhvaća emisiju nacionalnog novca i postojanje središnje banke sa svim ingerencijama ove monetarne institucije. Državna suverenost je uvjet uspostave monetarne suverenosti. U naravi, monetarnoj suverenosti prethode određene aktivnosti monetarnih vlasti kao što su propisivanje obveze zamjene stare novčane jedinice“, odnosno novčane jedinice koja je na tome području bila zakonsko sredstvo plaćanja „za novu novčanu jedinicu u određenom (u pravilu kratkom) roku kao i propisivanje institucija ovlaštenih za konverziju novca, utvrđivanje omjera vrijednosti stare

¹ Posebna zahvala gospodinu profesoru Damiru Mataušiću na ustupljenim skicama hrvatskoga kovinskog novca - kuna i lipa te volji da svoja promišljanja podijeli sa zainteresiranom javnošću.

i nove novčane jedinice (rekurentna veza), osiguranje dovoljne količine kovinskog i papirnog novca koji glasi na novu novčanu jedinicu kako po apoenskoj strukturi tako i količinski te neke druge aktivnosti“ (Matić, 2012:2).

Hrvatski monetarni suverenitet uspostavljen je i uređen nizom pravnih normi. Važnost te materije očita je i iz regulacije položaja središnje banke u pravnom aktu najviše pravne snage – Ustavu Republike Hrvatske. Tako sukladno Ustavu Republike Hrvatske (NN, 85/2010.) „Hrvatska narodna banka je središnja banka Republike Hrvatske. Hrvatska narodna banka je samostalna i neovisna i o svom radu izvješćuje Hrvatski sabor. Hrvatskom narodnom bankom upravlja i njezinim poslovanjem rukovodi guverner Hrvatske narodne banke. Ustrojstvo, cilj, zadaci i nadležnost Hrvatske narodne banke uređuju se zakonom.“ (čl. 53)².

Pravni akti koji detaljnije reguliraju pojedine segmente monetarne suverenosti jesu zakoni i podzakonski akti. Zakonom o Hrvatskoj narodnoj banci (NN, 75/2008., 54/2013.) regulirane su nadležnosti HNB za izdavanje novčanica i kovinskog novca (čl. 4), njezine nadležnosti u vođenju monetarne politike (čl. 9), način utvrđivanja vrijednosti nacionalne novčane jedinice - kune (čl. 9/5.), cijene nacionalne novčane jedinice u odnosu na cijenu drugih stranih novčanih jedinica i vice versa - tečaj (čl. 17/2). Zakon određuje novčanu jedinicu (čl. 21/1/2/4.), regulira pravo izdavanja novca (čl. 22), izgled novca i njegova obilježja (čl. 23) te precizira niz pitanja u svezi s operacionalizacijom njegove uporabe (čl. 24, 25, 26 i 27).

Nizom podzakonskih propisa koje temeljem Zakona o Hrvatskoj narodnoj banci ta institucija donosi o svom poslovanju, reguliraju se ostala novčana pitanja (operacionalizacija i detaljno propisivanje određenih aktivnosti i postupaka s gotovinskim novcem)³.

„Vezano za uređenje monetarnih pitanja u segmentu gotovinskog novca, Narodna banka Hrvatske (kasnije Hrvatska narodna banka) formirala je Komisiju za pripremu prijedloga koncepcije monetarnog sustava i izradu novčanica Republike Hrvatske, čija je svrha bila usvajanje motiva izgleda službene novčane jedinice Republike Hrvatske, te prijedloga svih elemenata vezanih za funkcioniranje budućeg monetarnog sustava. Nakon uvođenja kune kao službene novčane jedinice u Republici Hrvatskoj Komisija prema odluci Hrvatske narodne banke mijenja naziv u Komisija za pripremu prijedloga izrade i izdavanje novčanica i kovanog novca Republike Hrvatske“ (Matić, 2012:38,3).

² Uredbom Vlade Republike Hrvatske o Narodnoj banci Hrvatske (NN, 71/1991.) ta institucija postaje središnja banka RH.

³ Odluka o izdavanju novčanica i kovanog novca koji glase na novčanu jedinicu Republike Hrvatske (NN, 37/1994.);
Odluka o izmjeni Odluke o izdavanju novčanica i kovanog novca koji glase na novčanu jedinicu Republike Hrvatske (NN, 44/1994.);
Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o izdavanju novčanica i kovanog novca koji glase na novčanu jedinicu Republike Hrvatske (NN, 68/1994.);
Odluka o apoenima i osnovnim obilježjima novčanica i kovanog novca kune i lipa (NN, 37/1994.);
Odluka o puštanju u optjecaj novčanica i kovanog novca kuna i lipa (NN, 37/1994.);
Odluka o rukovanju novčanicama i kovanim novcem kuna i lipa neprikladnim za promet (NN, 22/2002.).

3. Recentni hrvatski optjecajni kovinski novac

Prvi apoenski niz hrvatskog optjecajnoga kovinskog novca čini devet apoena, i to 1, 2, 5, 10, 20 i 50 lipa te 1, 2 i 5 kuna, a s označenom godinom 1993. Ti su apoeni otko-
vani u Hrvatskom novčarskom zavodu u Zagrebu. Nakon prvoga izdanja svi se apoeni
izdaju svake godine za potrebe novčanog prometa do 2008. godine (zaključno), kada
se prestaju izdavati apoeni od 1 i 2 lipe, osim u kovničkim setovima (Matić, 2015:114).

4. Načini uređenja apoenskog niza

Apoenski niz može se promatrati s nekoliko motrišta, i to njegova veličina (broj
apoena), njegova struktura te postupci monetarnih vlasti tijekom godina emitiranja
pojedinih apoena.

Tradicija, odnos prema kovinskom novcu, njegova kupovna snaga, navike vezane
za korištenje gotovog novca, kulturna obilježja pojedine sredine, inflatorna kretanja i
neki drugi elementi mogu utjecati na veličinu apoenskog niza. Apoenski niz može sa-
državati manje ili više apoena (tablica 1.).

**Tablica 1. Broj apoena u apoenskom nizu kovinskog novca
pojedinih emitenata 1993. godine**

Država	Broj apoena
Australija	6
Austrija	7
Francuska	10
Hrvatska	9
Italija	7
Kanada	6
Mađarska	11
Sjedinjene Američke Države	5
Slovačka	7
Slovenija	6
V. Britanija	7

Izvor: Autor.

Postoje znatne razlike u broju apoena kovinskog novca različitih država emitenata
toga novčanog oblika. Apoenski niz uglavnom obuhvaća od 5 do 11 apoena. Nisu
uočljive razlike između država duge emisijske tradicije u segmentu kovinskoga novca
i nekih država s kraćom emisijskom djelatnošću. Po veličini apoenskog niza Hrvatska
je u trenutku emisije svoga prvoga recentnog kovinskog novca bila među državama s
relativno velikim brojem apoena u apoenskom nizu.

„Apoenski niz kovinskog novca može se poklapati djelomično s apoenskim nizom
papirnog novca kod jednog apoena (najčešće apoen najviše nominalne vrijednosti ko-

vinskog novca sa apoenom najmanje nominalne vrijednosti u apoenskom nizu papirnog novca). Apoenski niz može biti jedinstveno riješen glede njegova dizajna (isti izgled svih apoena), a rjeđe je dizajn apoena vezan za podgrupe (dvije ili tri podgrupe) koje se najčešće razlikuju po boji, dimenzijama i materijalu izrade" (Matić, 2015:35).

Hrvatski apoenski niz kovinskog novca sadrži 9 apoena grupiranih u 4 podgrupe temeljeno na materijalu izrade i boji, i to: 1 i 2 lipe zatvoreno su srebrenastog sjaja i izrađeni su od aluminijske slitine, 5 i 10 lipa zlatno su žute boje i izrađeni od željezne jezgre presvučene broncom, 20 i 50 lipa srebrenastoga su sjaja i izrađeni su od željezne jezgre presvučene niklenom slitinom te 1, 2 i 5 kuna karakterističnog su sjaja alpake (novog srebra) i izrađene su od slitine bakra, nikla i cinka.

Neka rješenja u gospodarenju apoenskim nizom

Pojedine države (i monetarne unije) zadržavaju isti broj apoena u apoenskom nizu, ali se najmanji apoen ili više najnižih apoena ne pušta u optjecaj, odnosno izrađuju se samo za kovničke setove (numizmatičke komplete). Druga je pojava potpuno napuštanje emitiranja jednog ili više apoena. Emisijska politika dijela emitenata kovinskog novca tijekom godina rezultira povećanjem (širenjem) apoenskog niza izdavanjem novog ili novih apoena (većih) zbog potreba novčanog prometa (smanjenje kupovne snage pojedinih apoena), promjena navika korištenja pojedinog apoena ili promjena u apoenskom nizu papirnog novca. U pojedinim slučajevima apoenski niz povećava se i emitiranjem jednog ili više apoena prigodnog optjecajnog kovinskog novca. U praksi se javlja i kombinacija tih mogućnosti.

„Dobra apoenska struktura gotovinskog novca u optjecaju osigurava: optimalizaciju platnog prometa, olakšavanje manipulacija ovim novčanim oblicima, racionalizaciju i uštedu prigodom izdavanja kovinskog i papirnog novca. Ista se postiže kroz: izdavanje drugih apoena, naporima institucija gotovinskog platnog prometa" (Matić, 2015:34).

5. Neobjavljena likovna rješenja (skice) za hrvatski optjecajni kovinski novac

Emisiji optjecajnoga kovinskog novca Republike Hrvatske prethodio je proces objave i provedbe pozivnog natječaja za izradu toga novca. „U pozivnom su natječaju precizno bili određeni okvirni uvjeti za izradu likovnog rješenja kovanog novca, i to apoeni, dimenzije te motivi na licu i naličju:

1. apoeni kovanog novca:
1, 2 i 5 kuna, 1, 2, 5, 10, 20 i 50 lipa,
2. promjeri pojedinih apoena:
1 kuna 22,5 mm; 2 kune 24,5 mm; 5 kuna 26,5 mm; 1 lipa 17 mm; 2 lipe 19 mm; 5 lipa 18 mm; 10 lipa 20 mm; 20 lipa 18,5 mm; 50 lipa 20,5 mm,
3. motivi lica i naličja:
na naličju određeni biljni ili životinjski lik, hrvatski i latinski naziv te godina izdavanja (1993.):

- 1 kuna *naličje*: slavuj *Luscinia megarhynchos*
- 2 kune *naličje*: tunj *Thunnus thynnus*
- 5 kuna *naličje*: mrki medvjed *Ursus arctos*
- 1 lipa *naličje*: kukuruz *Zea mays*
- 2 lipe *naličje*: vinova loza *Vitis vinifera*
- 5 lipa *naličje*: hrast lužnjak *Quercus robur*
- 10 lipa *naličje*: duhan *Nicotiana tabacum*
- 20 lipa *naličje*: maslina *Olea europaea*
- 50 lipa *naličje*: velebitska degenija *Degenia velebitica*.

Na licu svi apoeni morali su imati državni grb RH, natpis REPUBLIKA HRVATSKA, naziv nominale i brojčanu vrijednost, a svi apoeni osim 1 i 5 lp i tropletni pleter (2, 10, 20 i 50 lp) ili vijenac od žita i masline (1 kn) ili hrastove i lovorove grane (2 i 5 kn). Naziv nominale i brojčana vrijednost morali su biti prikazani na podlozi u obliku grančice lipe s listovima i cvjetovima (za lipe) odnosno kune u trku (za kune)“ (Bilić, Mirnik, Nađ, 2013:6-7).

Propisivanjem obveznih elemenata koje trebaju sadržavati likovna rješenja hrvatskoga kovinskoga novca u pozivnom natječaju jednim se dijelom utjecalo na slobodu kreacije toga novca. Podjedno, relativno veliki broj elemenata i njihov raspored glede pojedinih apoena u apoenskom nizu velikim je dijelom utjecao na konačno likovno rješenje toga novca.

Hrvatski recentni optjecajni kovinski novac nema oznaku kovnice⁴ (što nije niti bio uvjet natječaja), no ima inicijale autora (usvojeno rješenje).

Jedan od dionika pozivnog natječaja (od sedam pozvanih umjetnika) bio je i profesor Damir Mataušić.

Ovdje se javnosti prikazuju skice za recentni hrvatski optjecajni kovinski novac – kune i lipe toga autora.

⁴ Stavljanjem različitih slova ili kombinacije slovničkih znakova, a kasnije i različitih simbola na kovinski novac - kovničkih oznaka, osigurava se nadzor nad izdavanjem novca. Kovničke oznake na novcu velikim dijelom imaju povijesno značenje, premda i danas postoje na novcu pojedinih emitenata iako se, najčešće, kovinski novac izrađuje samo u jednoj kovnici. One su danas više u funkciji promocije kvalitete izrade koje postižu kovnice novca te u funkciji distinkcije.

„Prvi se puta kovnička oznaka javlja na rimskom carskom novcu (revers) cara Tacita (273-276.) i to slovo A“ (Zmajčić, 1967:2-11). Na novcu rimskoga cara Dioklecijana (284.-305.) te careva nakon njega ustaljuju se oznake kovnica, a služile su za potrebe kontrole zakonitosti postupanja voditelja i zaposlenika kovnica novca. Na rimskome novcu od toga razdoblja nalaze se i oznake radionica (oficina) koje su djelovale unutar pojedinih kovnica i također im je svrha bila zaštita te djelatnosti. U daljnjem razvoju novčarstva kovničke oznake služe za utvrđivanje u kojoj je kovnici pojedini novac izrađen jer se isti apoen često kovao u različitim kovnicama.

Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slika 6.

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

6. Zaključak

Publiciranje neobjavljenih skica recentnoga hrvatskoga kovinskoga novca daje potpuniji uvid u postupake, proces i promišljanja nastanka tako važnog fenomena kao što je novac.

Literatura:

1. Bilić, T., Mirnik, I., Nađ, M. (2013) Dva desetljeća hrvatske kune · Izložba natječajnih radova za idejno rješenje kovanog novca 1993., Arheloški muzej u Zagrebu, Zagreb.
2. Matić, B. (2012) Hrvatski monetarni suverenitet – hrvatske kovnice i tiskare novca, Ekonomski fakultet u Osijeku, Hrvatski novčarski zavod, Osijek-Zagreb.
3. Matić, B. (2015) Monetarna ekonomija, Ekonomski fakultet u Osijeku, Osijek.
4. Meichsner, V. (1981) Osnove monetarnog prava, Informator, Zagreb.
5. Odluka o apoenima i osnovnim obilježjima novčanica i kovanog novca kune i lipe (NN, 37/1994.).
6. Odluka o izdavanju novčanica i kovanog novca koji glase na novčanu jedinicu Republike Hrvatske (NN, 37/1994.).
7. Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o izdavanju novčanica i kovanog novca koji glase na novčanu jedinicu Republike Hrvatske (NN, 68/1994.).
8. Odluka o izmjeni Odluke o izdavanju novčanica i kovanog novca koji glase na novčanu jedinicu Republike Hrvatske (NN, 44/1994.).
9. Odluka o puštanju u optjecaj novčanica i kovanog novca kuna i lipa (NN, 37/1994.).
10. Odluka o rukovanju novčanicama i kovanim novcem kuna i lipa neprikladnim za promet (NN, 22/2002.).
11. Odluka o uvođenju hrvatskog dinara kao sredstva plaćanja na teritoriju Republike Hrvatske (NN, 71/1991.).
12. Ustav Republike Hrvatske (NN, 85/2010.).
13. Zakon o Hrvatskoj narodnoj banci (NN, 75/2008., 54/2013.).
14. Zmajić, B. (1967) Bilten HND, broj 12. Pregled novčanih kovova Rimskog carstva (1 dio), Hrvatsko numizmatičko društvo, Zagreb.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE CREATION OF CROATIAN COINS

Many articles and books have been written about the establishment of monetary sovereignty and circumstances connected to the issuing of recent Croatian coins. Croatian money has been shown at many exhibitions. There are many fewer works about the conceptual proposals (sketches) and models for that money.

The author writes about Professor Damir Mataušić's unpublished sketches for Croatian coins that are in circulation at this time. This material has been made public as a document from Croatian monetary history.

Keywords: monetary sovereignty, kuna, lipa, sketches for coins